

Att återpolitisera demokratin

Anders Burman

Med goda skäl kunde den amerikanska politiska teoretikern Wendy Brown för bara ett decennium sedan hävda att demokratin "historiskt sett aldrig åtnjutit ett sådant världsomspännande stöd som i dag". Ja, är det inte rentav så – frågar hon retoriskt – att demokratin kommit att upphöjas till "en ny världsreligion"? Eller som hon också uttrycker det utifrån några tids- typiska exempel: "Berlusconi och Bush, Derrida och Balibar, italienska kommunister och Hamas – vi är alla demokrater nu."¹ Sedan Brown skrev detta 2009 har emellertid mycket hänt i världen som gör att karakteristiken inte längre framstår som lika självklar. I själva verket har demokratin under det senaste årtiondet ifrågasatts och angripits från en mängd olika håll. Om man överför det senare citatet till våra samtida förhållanden skulle det lite hårddraget kunna formuleras som följande: Viktor Orbán, Donald Trump och Jair Bolsonaro, Alain Badiou och Slavoj Žižek, högerpopulister och islamistiska fundamentalister – alla betvivlar nu den parlamentariska demokratin värde.

Mot en sådan reducerande kontrastering är det möjligt att invända att skillnaderna trots allt inte är så stora. En av Browns huvudpoänger är tvärtom att demokratin redan har urholkats, vilket hennes exempel med Berlusconi och Bush antyder. Demokratin är, som det brukar formuleras i sådana här politisk-teoretiska sammanhang, en tom signifikant som var och en kan fylla med sitt eget innehåll. Men en avgörande skillnad är ändå att när Brown gjorde sin övergripande karakteristik användes demo-

¹ Wendy Brown, "Numera är vi alla demokrater...", i Giorgio Agamben m.fl., *Vad innebär det att vara demokrat?*, övers. Marcel Mangold (Tankekraft, 2010), s. 55f.

krati fortfarande nästan uteslutande som ett positivt värdegrundat begrepp. Det var något som nära nog alla sade sig skriva under på, även om de i praktiken kunde agera på mer eller mindre demokratifientliga sätt. I vissa avseenden förhöll det sig på det sättet under hela efterkrigstiden, men det gäller framför allt för de båda decennierna som följde på Berlinmurens fall 1989, då Francis Fukuyama triumfatoriskt deklarerade historiens slut, ”det vill säga slutpunkten för mänsklighetens ideologiska evolution och universaliseringen av den västliga liberala demokratin som den slutgiltiga formen av mänskligt styre”.² Knappast någonsin har George Orwells utsaga om hur ordet demokrati brukar användas i propagandasyften varit lika giltigt som för den tjugoårsperiod som följde på murens fall och sovjetkommunismens sammanbrott:

Det är i det närmaste universellt känt att när vi kallar ett land demokratiskt så lovordar vid det: följaktligen hävdar försvarare av varje typ av regim att den är en demokrati och befarar att de kanske måste sluta använda ordet om det knöts till en specifik mening. Sådana ord används ofta på ett medvetet ohederligt sätt.³

Idag – tre decennier efter Fukuyamas deklarerande av historiens slut och tio år efter det att Brown publicerade sin essä ”Numera är vi alla demokrater...” – finns det åter människor som helt öppet ifrågasätter demokratin legitimitet och ännu fler, även i ett land som Sverige, som tycker att demokrati inte är av särskilt stor vikt.⁴ Så nej, alla säger sig inte längre vara demokrater och åtminstone i ett globalt perspektiv tycks demokratin verkligen befinna sig i ett kritiskt tillstånd. Olika empiriska undersökningar har också bekräftat att demokratin under senare år varit

² Francis Fukuyama, ”The End of History?”, *The National Interest* (16) 3–1, 1989, s. 3.

³ George Orwell, ”Politics and the English Language”, i Orwell, *Shooting an Elephant and Other Essays* (London: Secker and Warburg, 1950), s. 91.

⁴ Se t.ex. David Samuelsson, ”Varannan ung: Politiker ska inte styra Sverige”, *Aftonbladet* 5 oktober 2017; <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/WnGeG/varannan-ung-politiker-ska-inte-styra-sverige> (hämtad 10 oktober 2019).

på tillbakagång i många länder.⁵ På det stora hela kan det konstateras att det är fråga om demokratins värsta kris sedan 1940-talet och att den av allt att döma kommer att fördjupas ytterligare under den närmaste framtiden.

Hur har det då kunnat bli så här? Varför tyder det mesta på att den demokratiska utvecklingen i ett globalt perspektiv går åt fel håll? Det finns förstås inga enkla förklaringar till det, men Brown är helt klart något på spåren när hon i sin essä urskiljer ett antal tendenser i samtiden som hon menar undergräver den demokratiska kulturen. Bland dessa tendenser finns de multinationella företagens allt större makt, nationalstaternas förlorade suveränitet, de fria valens cirkusifiering, politikens juridifiering och fixeringen vid säkerhetsfrågor. Det är svårt att inte hålla med Brown i hennes skarpa analys av den samtida demokratins successivt försämrade villkor. De tendenser till en försvagning av demokratin som hon lyfter fram framstår alla som minst lika aktuella idag.

Samtidigt har bara under de senaste åren andra hot tillkommit eller accentuerats, och i det följande ska uppmärksamheten riktas mot tre sådana tendenser som också har bidragit och fortsätter att bidra till den successiva undermineringen av den samtida demokratin. Det är tre hot som delvis överlappar de avdemokratiseringstendenser som Brown urskiljer och som i likhet med dem i allt väsentligt kan sägas vara interna, det vill säga att de primärt inte kommer utifrån som man tänkte sig under den liberaldemokratiska överideologins storhetsdagar under efterkrigstiden då den demokratiska kulturen i väst ansågs vara hotad av det kommunistiska och totalitära östblocket. Även om den väst-östliga vi-dom-antagonismen idag oftare tar sig uttryck i mer eller mindre rasistisk anti-islamistisk retorik kan Putins Ryssland förvisso fortfarande framställas som ett hot mot demokratin i väst, liksom den säregna blandning av auktoritär stats-

⁵ Se t.ex. de rapporter om demokratins utveckling i världen som kontinuerligt tas fram av den oberoende tankesmedjan Freedom House; <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019> (hämtad 10 oktober 2019).

kommunistisk politik och rå, expansiv marknadskapitalism som Kina under de senaste decennierna transformerats till. Men poängen är att de allvarligaste hoten mot demokratin knappast längre kommer utifrån (om de någonsin gjort det), vare sig i form av Putin, Xi Jiping eller den militanta islamismen, utan det är i stället fråga om inifrån kommande hot.

De tendenser eller hot mot demokratin som kommer att belysas i denna artikel är för det första den allt starkare ställningen för olika högerpopulistiska, auktoritära och rentav nyfascistiska strömningar och rörelser runt om i världen vilka knappast låter sig förstås utan beaktande av nyliberalismens undergrävning av det gemensamma demokratiska livet; för det andra den allt oftare uttalade föreställningen om att demokratin måste stå tillbaka för någon form av rationellt eller teknokratiskt styre vilket knyter an till ett tema om hatet mot demokratin som gått igenom hela den västerländska idéhistorien; samt för det tredje – åtminstone till viss del som en följd av de båda föregående tendenserna – en urholkning av själva demokratibegreppet, där demokratin numera tenderar att reduceras till en formell styrelseform samtidigt som politiken omtolkas i ett ekonomiskt register och där den individuella friheten betonas på jämlikhetens bekostnad.

Förutom den huvudsakliga ambitionen att lyfta fram och i ett politisk-teoretiskt perspektiv reflektera över dessa tre tendenser är tanken att detta ska kunna fungera som en idéhistorisk kontextuell inramning av de problematiker och frågeställningar om det samtida tillståndet för demokratin och det politiska som de följande texterna kommer att vidareutveckla och fördjupa. Låt oss börja med en samtidshistorisk tillbakablick på nyliberalismen och dess kopplingar till dagens högerpopulism.

Från nyliberalism till högerpopulism

Efter den radikala vänstervåg som svepte över stora delen av världen under det sena 1960-talet och det tidiga 1970-talet – en period som ibland kallats det långa 68 eller det röda decenniet

mellan 1965 och 1975 – har det sedan slutet av sjuttioalet skett en tydlig högeromsvängning av hela politiken.⁶ Margaret Thatchers och Ronald Reagans tid vid makten får ofta symbolisera en avgörande historisk brytpunkt. Deras kombination av nyliberal ekonomisk politik och konservativa grundvärderingar har retrospektivt visat sig inneburet en ideologisk upptakt till de senaste fyrtio årens påtagliga förflyttning av den politiska spelplanen högerut som i sin tur berett vägen för dagens högerpopulistiska och auktoritära rörelser.

Nyliberalismen uppfattas vanligtvis som en politisk ideologi eller en ekonomisk modell som strävar efter skattesänkningar, avregleringar och privatiseringar, men den kan också betraktas som en styrningsrationalitet. En sådan förståelse av nyliberalismen fördes först fram av Michel Foucault i hans postumt publicerade föreläsningar som hölls vid Collège de France redan i slutet av sjuttioalet och som senare gett upphov till ett snabbt expanderande forskningsfält. I *Undoing Demos. Neoliberalism's Stealth Revolution* från 2015 knyter Brown an till den forskningen och framför allt direkt till Foucaults föreläsningsserie när hon lyfter fram den nyliberala styrningsrationalitetens förödande konsekvenser för demokratin. Hon menar att nyliberalismen ofrånkomligen leder till tilltagande ojämlikhet, en krass kommersialisering av sådant som egentligen inte borde marknadsfieras och en ekonomisering av hela det politiska livet. Denna styrningsrationalitet som konfigurerar allt i ekonomiska termer och som oförtäckt både hyllar och understödjer marknaden, entreprenörskap och humankapital bidrar också starkt till produktionen av en viss typ av subjekt, såtillvida att människan i stället för som en *homo politicus* betraktas som och på olika vis formas till en *homo*

⁶ Om det långa 68, se t.ex. Kjell Östberg, "Sweden and the Long '1968'. Break or Continuity?", *Scandinavian Journal of History* vol. 33 (4) 2008, och Richard Vinen, *The Long '68. Radical Protest and its Enemies* (London: Allen Lane, 2018). Uttrycket "det röda decenniet" används av Alain Badiou i *The Communist Hypothesis*, övers. David Macey & Steve Cororan (London & New York: Verso, 2015), s. 1. Se även Anders Burman & Joakim Landahl, "Inledning", i Burman & Landahl (red.), *1968 och pedagogiken* (Huddinge: Södertörns högskola, 2020), under utgivning.

economicus som följer sina egna intressen utifrån ett kallt kalkylerande förnuft. Kort sagt angriper nyliberalismen på ett katastrofalt sätt demokratin – i den ordagranna betydelsen av folkets styre – inklusive alla dess ”principer, praktiker, kulturer, subjekt och institutioner”. Nyliberalismen, skriver Brown med en drastisk formulering, ”är den rationalitet genom vilken kapitalismen till sist sväljer mänskligheten”.⁷

Samtidigt går det inte att komma ifrån att den nationalistiska högerpopulistiska politik som bland andra Trump och Bolsonaro står för till vissa centrala delar är någonting annat än den nykonservativa nyliberalism som Reagan och Thatcher förde fram. Detta gäller i än högre grad för den ännu extremare högern med mer eller mindre tydliga fascistiska inslag som åter vuxit fram på många håll i världen. Med sitt hyllande av ekonomisk vinning och sin förståelse av människan som *homo economicus* var det sena 1900-talets och det tidiga 2000-talets nyliberala politik trots allt tämligen rationell. I jämförelse med den framstår de dominerande formerna av den nya högerpopulismen – för att inte tala om nyfascismen – knappast alls som förnuftiga eller rationella. Det som utgör själva drivkraften här är snarare häftiga känslor, affekter, vämjelse, avsky och hat.

Även om passionerna kan vara positivt och affirmativt laddade, som i Trumps slogan ”Make America Great Again”, är den negativa och ressentimentfyllda sidan nästan alltid mer framträdande. Den visar sig bland annat i en aversion mot den etablerade politiska ordning som den traditionella parlamentariska demokratin anses vara en del av, men den kan också riktas mot grupper som är ännu mera utsatta. Inte sällan har hatet rasistiska och främlingsfientliga undertoner, som när Trump låter sina republikanska väljare på valmöten skandera *Build that wall, build that wall!* eller när Bolsonaro i samband med skövlingarna

⁷ Wendy Brown, *Undoing the Demos. Neoliberalism's Stealth Revolution* (New York: Zone Books, 2017), s. 9, 44. Wendy Brown har senare vidareutvecklat sina nyliberalismkritiska resonemang i *In the Ruins of Neoliberalism. The Rise of Antidemocratic Politics in the West* (New York: Columbia University Press, 2019).

av Amazonas regnskog framställer urbefolkningen som ett främmande element i det brasilianska samhället. Som han skrupelfritt formulerade det för några år sedan: ”de talar inte vårt språk, de har inga pengar, de har ingen kultur”.⁸ Samtidigt kan det högerpopulistiska hatet riktas mot sådant som postmodernismen, kulturvänstern, feminismen och vissa delar av akademien med särskilt fokus på genusvetenskapen. Mot ett sådant hat fungerar knappast rationella argument. Här finns inga förutsättningar för den typen av förnuftiga, deliberativa samtal som Jürgen Habermas och många andra brukar lyfta fram som kärnan i den demokratiska processen.⁹

Även på andra sätt står den nya mer eller mindre auktoritära högerpopulismen för ett hot mot demokratin. Trump, Bolsonaro, Orbán, Recep Tayyip Erdoğan och deras gelikar drar sig inte för att ifrågasätta och gå emot vad som brukar uppfattas som demokratiska grundvärderingar och institutioner. I den uppmärksammade boken *How Democracies Die* pekar de båda amerikanska statsvetarna Steven Levitsky och Daniel Ziblatt på fyra varningssignaler när demokratin börjar utvecklas i auktoritär riktning: att demokratins vedertagna spelregler avvisas, motståndarnas legitimitet förnekas, våld tolereras och civila rättigheter inskränks, inklusive media.¹⁰ Allt detta stämmer enligt de båda författarna in på Trump liksom flera andra av vår tids politiska ledare. Här kan man till exempel tänka på hur den amerikanske presidenten systematiskt framställer sina politiska mot-

⁸ Bolsonaro citerad i Antonio Marques & Leonardo Rocha, ”Bolsonaro diz que OAB só defende bandido e reserva indígena é um crime”, *Campo Grande News* 22 april 2015, <https://www.campograndenews.com.br/politica/bolsonaro-diz-que-oab-so-defende-bandido-e-reserva-indigena-e-um-crime> (hämtad 10 oktober 2019).

⁹ Se t.ex. Jürgen Habermas, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992); Habermas, ”Tre normativa demokratimodeller. Om begreppet deliberativ demokrati”, övers. Anders Ramsay, *Res Publica* nr 27, 1994, s. 23–35; och James Bohman & William Rehg (red.), *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics* (Cambridge, MA: MIT Press, 1997).

¹⁰ Steven Levitsky & Daniel Ziblatt, *How Democracies Die* (New York: Crown, 2018), s. 21ff.

ståndare som lögnare. Även om han inte kan presentera några belägg för sina grova anklagelser underminerar han därigenom inte bara dessa personers trovärdighet utan hela den demokratiska kulturen. Den för demokratin nödvändiga tilliten försvinner, samtalen kortsluts.

Samtidigt bör man inte glömma bort att det vanligtvis faktiskt finns en demokratisk dimension i högerpopulismen. Trots allt är det en stor del av befolkningen som på detta sätt visar sitt missnöje med det som de uppfattar som etablissemang och den numera starkt professionaliserade politiken. På många håll runt om i världen har högerpopulismen en bred bas bland vanliga människor eller om man så vill folket. Med andra ord är det kollektiva subjekt som alltsedan de antika grekerna brukar kallas *demos* inte alltid särskilt demokratiskt sinnat. Med folket mot demokratin och rättsstaten, som författaren och journalisten Göran Rosenberg tillspetsat har karakteriserat Trumps politiska projekt.¹¹

Som en direkt respons på den grasserande högerpopulismen har bland andra den belgiska vänsterteoretikern Chantal Mouffe föreslagit en radikal vänsterpopulism. I *Till vänsterpopulismens försvar* från 2018 kopplar hon samman populismens framväxt med en kris för nyliberalismen, vars början hon daterar till den globala finansiella krisen 2008 (nyliberalismen förstår hon då som en politisk-ekonomisk modell snarare än som en styrningsrationalitet). I och med den ekonomiska krisen menar hon att fokus återigen kommit att riktas ”mot motsättningar i den nyliberala modellen” som har lett till att ”den nyliberala hegemoniska formationen” idag ”utmanas av en mängd etablissemangsfientliga rörelser, både till höger och till vänster”.¹² Det är till de senare som Mouffe sätter sitt hopp. Hon argumenterar för att vänstern bäst svarar på de högerpopulistiska framgångarna

¹¹ Göran Rosenberg, ”Med folket mot demokratin”, krönika i *Godmorgon, världen!* Sveriges Radio Program 1 13 oktober 2019.

¹² Chantal Mouffe, *Till vänsterpopulismens försvar*, övers. Oskar Söderlind (Hägersten: Tankekraft, 2019), s. 16.

genom att själv bli populistisk. En sådan vänsterpopulism bör enligt Mouffe utgå från distinktionen mellan folket och oligarkin snarare än utifrån den gamla politiska distinktionen mellan vänster och höger. Det hindrar inte att hon gör allt vad hon kan för att distansera den vänsterpopulism som hon menar är nödvändig från högerpopulismen. I båda fallen handlar det dock, menar hon, om politikens återkomst. I linje med vad hennes mångåriga medarbetare Ernesto Laclau (som dog 2014) tidigare hävdade – i *On Populist Reason* från 2005 – betraktar hon populismen som ett nytt sätt att bedriva politik på. Med Laclaus teoretiska formulering saknar populism en referentiell enhet och ska i stället förstås som ett sätt att konstruera det politiska.¹³ Det innebär att det kollektiva subjekt som konstituerar populismen – om man så vill *populus* – inte primärt är en socialt given grupp utan snarare en konstruerad politisk kategori.

Laclaus och Mouffes tankar om vänsterpopulismen har väckt stor uppmärksamhet och på vissa håll ännu större entusiasm. Delvis inspirerade av Mouffe har till exempel Göran Greider och Åsa Linderborg gett ut en bok som de kallar *Populistiska manifestet*.¹⁴ Även det grekiska socialistiska partiet Syriza, som under Alexis Tsipras ledning styrde landet mellan 2015 och 2019, har varit starkt influerat av Laclau och Mouffe.¹⁵ Detsamma kan sägas om det spanska vänsterpartiet Podemos. Inte för inte har Mouffe publicerat en samtalsbok tillsammans med en av partiets mer framträdande företrädare, Iñigo Errejón, *Podemos. In the Name of the People*.¹⁶

¹³ Ernesto Laclau, *On Populist Reason* (New York: Verso, 2018), s. xi.

¹⁴ Göran Greider & Åsa Linderborg, *Populistiska manifestet. För knegare, arbetslösa, tandlösa och 90 procent av alla andra* (Stockholm: Natur & Kultur, 2018).

¹⁵ Se t.ex. Razmig Keucheyan & Renaud Lambert, "Hur ska utspridd kamp kunna föras samman?", övers. Björn Erik Rosin, *Internationalen* 3 oktober 2015, <http://www.internationalen.se/2015/10/hur-ska-utspridd-kamp-kunna-foras-samman/> (hämtad 9 oktober 2019).

¹⁶ Iñigo Errejón & Chantal Mouffe, *Podemos. In the Name of the People* (London: Lawrence & Wishart, 2017).

Trots att många uppenbarligen tilltalas av det vänsterpopulistiska konceptet framstår det på flera sätt som problematiskt. Även om det stämmer att de dominerande traditionella partierna – inte minst de socialdemokratiska – under de senaste decennierna har varit allt för okritiska i förhållande till nyliberalismen (som både styrningsrationalitet och ekonomisk modell) är det svårt att se att vänsterpopulismen bryter mot de mer fundamentala tendenser som håller på att undergräva demokratin. Snarare utgör populismen i sig – i både dess höger- och vänstertappning – ett symptom på den samtida krisen för den representativa demokratin.

Om demokratin i grunden är inkluderande, såtillvida att dess avgörande rörelse består i ett successivt inkluderande av tidigare oräknade och osynliga människor och grupper, så är populismen till sin karaktär exkluderande, med ett utestängande av alla som inte tänker och tycker likadant. Detta är en av anledningarna till att den amerikanske statsvetaren och populismforskaren Jan-Werner Müller gör gällande att populismen nästan ofrånkomligen är antidemokratisk. ”Populister hävdar: ’Vi är folket!’”, förklarar han: ”Vad de menar är dock – och detta är alltid ett moraliskt, inte empiriskt, påstående (och alltså samtidigt en politisk krigsförklaring): ’Vi – och bara vi – representerar folket.’”¹⁷ Mouffe skulle kanske inte hålla med om den beskrivningen, men den är ändå i enlighet med den antagonistiska vidom-dimension som hon menar är essentiell för det politiska,¹⁸ och den visar hur som helst på ett grundläggande problem med de idag dominerande formerna av populism.

¹⁷ Jan-Werner Müller, *Vad är populism? En essä*, övers. Hillevi Sjöden (Göteborg: Daidalos, 2016), s. 21.

¹⁸ Se Chantal Mouffe, *Om det politiska*, övers. Oskar Söderlind (Hägersten: Tankekraft, 2008).

Teknokratiidealet och hatet mot demokratin

Av förståeliga skäl har populismens framfart lett till en motreaktion inom det politiska och ekonomiska etablissemanget. Populismen fördöms på bred front och många är genuint oroliga över hur det ska gå i länder som Polen, Ungern och Brasilien – ja, även i USA. Detta har bidragit till att ett gammalt rationellt teknokratiideal åter börjat föras fram allt oftare inom politiken. Utifrån det ledande samhällsskiktets perspektiv kan stora delar av folket framstå som okunnigt och oförmöget att förstå den komplexa värld i vilken vi lever. Mot den bakgrunden är det lätt att föredra ett styre av en upplyst elit med gedigna erfarenheter och politiska kunskaper.

Det teknokratiska idealet är på intet sätt något nytt inom politiken. Det kan kopplas samman med ett hat mot demokratin som enligt den franske filosofen Jacques Rancière är lika gammalt som själva demokratin. ”Det var ursprungligen en förolämpning som uppfanns i det antika Grekland av de som i mängdens onämnbare styre såg alla legitima ordningars förfall”, skriver han om ordet demokrati.¹⁹ Den som gav den första filosofiskt underbyggda argumentationen för en sådan ståndpunkt var Platon, när han i *Staten* visade hur ett rättrådigt samhälle bör vara inrättat under trygg ledning av välutbildade och kloka filosofer och där var och en har sina givna platser och funktioner att fylla.²⁰ Det var en utopi om ett hierarkiskt, genomrationellt samhälle som formulerades som en motbild mot samtidens atenska direktdemokrati som Platon föraktade. Det hela blev inte bättre av att de flesta ämbetena i den atenska demokratin tillsattes genom lottning. Det Platon framför allt tyckte var förkastligt och upprörande med demokratin var just att de som styrde där inte gjorde det i kraft av sina kunskaper, lika lite som sin börd eller dygd. De som styrde var snarare, med Rancières ord,

¹⁹ Jacques Rancière, *Hatet mot demokratin*, övers. Kim West (Hägersten: Tankekraft, 2007), s. 9.

²⁰ Platon, *Skrifter bok 3, Staten*, övers. Jan Stolpe (Stockholm: Atlantis, 2003).

de ”som inte har större befogenhet att styra än att styras”.²¹ Ett sådant samhälle var för Platon detsamma som en godtyckets regim, en bräcklig ordning utan någon stabil grund, med medborgare som inte förmår tänka långsiktigt utan bara följer sin lust och sina egna intressen.

Genom hela den västerländska historien kan det hat mot demokratin som Platon uttryckte följas. Idag tar det sig delvis andra former, men i grund och botten är det fråga om samma grundläggande misstro mot vanliga människors förmåga att styra över sig själva och samma vilja att göra om politiken till en *techne*, som bemästras av en minoritet av politiska experter med de rätta instrumentella kunskaperna. På så sätt resulterar hatet mot demokratin ofta i ett slags icke-demokratiskt förmyndarskap. Inom till exempel EU finns det tydliga sådana tendenser, liksom vid folkomröstningar när majoriteten av en befolkning utifrån etablissemangets sida så att säga röstar fel, vilket inte sällan leder till en ny folkomröstning, och kanske ytterligare en, innan resultatet till sist blir det önskade.

Många av de som förespråkar teknokratiska lösningar idag gör det i demokratin namn. Det paradoxala och försåtliga är att de säger sig bejaka och försvara demokratin institutioner på samma gång som de ondgör sig över folket och dess seder. Precis som Platon utgår de då från att vanliga människor drivs av kortsiktiga begär med en ensidig strävan efter den egna privata lyckan. Det kan diskuteras om människor verkligen fungerar på det sättet och riktigt problematiskt blir det när den negativa karakteriseringen kopplas samma med demokratin som sådan. Tvärtom bör demokratin – som Rancière poängterar – förstås som en process som går emot en sådan privatisering. Genom sin inkluderande rörelse är det en process som vidgar den offentliga sfären snarare än att inskränka den.²²

Samtidigt har det på senare tid också kommit en del litteratur som explicit förordar antidemokratiska förmyndarskapslösning-

²¹ Rancière, *Hatet mot demokratin*, s. 45.

²² Rancière, *Hatet mot demokratin*, s. 52.

ar. Det tydligaste exemplet är den amerikanske politiske filosofen Jason Brennans bok *Efter demokratin. Argument för ett nytt styrelseskick*. Det engelska originalet från 2016 har den mer oförblommerade titeln *Against Democracy*. Där beskrivs demokratin just som ett irrationellt och okunnigt styre som inte lyckas svara upp mot samtidens allt högre ställda krav. Som ett alternativ till detta argumenterar Brennan för vad han kallar ett epistokratiskt styre där de kunniga har makten. Närmare bestämt, förklarar han, är fråga om ”en politisk regim epistokratisk i den utsträckning som den politiska makten är formellt fördelad på basis av kompetens, skicklighet och en god tro att agera på grundval av den skickligheten”.²³ Utifrån det instrumentella kriteriet att vi bör välja den styrelseform som fungerar bäst förordar Brennan i praktiken den epistokratiska vägen och menar att rösträtten bör villkoras för att utestänga de obildade och okunniga. Även här avvisas med andra ord demokratins inkluderande logik genom en exkluderande manöver.

Brennan befinner sig långt högerut på den politiska skalan. Mer förvånande är det kanske att det även på den motsatta kanten på den politiska skalan finns vissa teoretiker och aktivister som kritiserar demokratin på ett delvis likartat sätt. Av åtminstone två anledningar har den dogmatiska marxismen i till exempel sin leninistiska tappning ofta haft ett problematiskt förhållande till demokratin. Dels eftersom dess företrädare tenderar att förknippa den samtida parlamentariska demokratin med det borgerliga, kapitalistiska samhälle som de i grunden bekämpar. Dels för att de tänker sig att partiet ska fungera som ett avantgarde som går i bräschen för det nya kommunistiska samhället. Enligt ett sådant perspektiv är det stora flertalet människor oförmögna att förstå sitt eget bästa. Bättre då att låta den politiska eliten styra. Idag finns det inte särskilt många marxist-leninister kvar, men samma tankefigur lever på sina håll vidare inom vänstern. Ett exempel utgörs av den franske filosofen Alain

²³ Jason Brennan, *Efter demokratin. Argument för ett nytt styrelseskick*, övers. Tom Sköld (Stockholm: Timbro, 2017).

Badiou. När han beskriver dagens njutningsinriktade och ombytliga människor gör han det med direkt hänvisning till Platons skildring av den demokratiska människan. Dessutom kopplar han samman demokratin som sådan med kapitalismen och menar att det är nödvändigt att gå utöver de båda. Det alternativ som han argumenterar för är att försöka återvitalisera vad han kallar den kommunistiska hypotesen eller kommunismens idé.²⁴ Även detta framstår dock som en återvändsgränd för dagens vänster. Efter statskommunismens katastrofala misslyckanden under 1900-talet är det svårt att se att kommunismen – eller ens dess idé – skulle kunna fungera som en framkomlig väg för den radikala vänstern.²⁵

Vad gäller de politiska förmyndarlösningarna kan det vidare noteras att sådana förslag på senare tid också har förts fram i klimatdebatten. Utifrån antagandet att de flesta människor har svårt att förstå miljö- och klimatkrisens enorma vidd, för att inte tala om att göra egna uppoffringar för att kommande generationer möjligen ska kunna få det bättre, har till exempel norrmannen Jørgen Randers, professor emeritus i klimatstrategi, ifrågasatt om man på demokratisk väg verkligen kan lösa den eskalerande krisen.²⁶ Även en vänstermänniska som filosofen Torbjörn Tännsjö har varit inne på liknande tankar i en tidningsartikel med den talande rubriken ”Så kan klimatkrisen leda

²⁴ Alain Badiou, ”Det demokratiska emblemet”, i Giorgio Agamben m.fl., *Vad innebär det att vara demokrat?*, övers. Marcel Mangold (Hägersten: Tankekraft, 2010), s. 19-27 och Badiou, *The Communist Hypothesis*, övers. David Macey & Steve Corcoran (London & New York: Verso, 2015).

²⁵ Om diskussionerna rörande kommunismens idé – i vilka även Žižek intagit en framträdande plats – se vidare Anders Burman, ”De nya kommunisterna”, i *Flykten från Hegel. Den postmoderna vänsterns genealogi* (Hägersten: Tankekraft, 2016), s. 231–250.

²⁶ Jørgen Randers, ”Difficult for Democracy to Battle Long Term Climate Threats”, *Extrakt* 3 februari 2015; <https://www.extrakt.se/its-profitable-to-let-the-world-go-to-hell-at-least-when-using-market-discount-rates/> (hämtad 12 oktober 2019).

fram till en global despoti”.²⁷ Vi kommer säkert att få se betydligt mer av den typen av argumentering i framtiden i takt med att effekterna av klimatförändringarna blir allt mer påtagliga samtidigt som de styrande politiska partierna med sina kortsiktiga perspektiv – där mycket kretsar kring att vinna nästa val och därmed inte utmana väljarna för mycket – inte förmår hantera den uppkomna situationen.

Ett av problemen med alla typer av sådana teknokratiska förmyndarskapslösningar är att de går emot och urholkar det politiska livets pluralitet. Det var något som den politiska teoretikern Hannah Arendt aldrig tröttnade på att understryka. ”Politik grundas på den mänskliga pluralitetens faktum” och ”uppstår mellan människor”, förklarade hon till exempel.²⁸ Detsamma gäller för det demokratiska livet. Även det undertrycks och lamslås av teknokratiska metoder och strategier.

Även om man inte som Rancière vill tala om detta i termer av ett hat mot demokratin framträder här på ett dialektiskt sätt den nya högerpopulismen och det nygamla teknokratiska idealet som två sidor av samtidens demokratiska krisproblematik. Det är två tendenser som båda behöver bekämpas. Att på konstruktiva sätt göra detta framstår som en av den samtida demokratiska vänsterns centrala uppgifter, men det är viktigt att poängtera att det inte bara är en angelägenhet för vänstern. Vad som står på spel är demokratin som sådan.

Demokratibegreppets urholkning

Vid sidan av högerpopulismens härjningar och teknokratiidealets återkomst kan ett tredje fenomen läggas som har bidragit till att undergräva den samtida demokratins status. Det knyter an till frågan om nyliberalismen men skiljer sig från de båda andra av-

²⁷ Torbjörn Tännsjö, ”Så kan klimatkrisen leda fram till en global despoti”, *Dagens Nyheter* 5 december 2018; <https://www.dn.se/kultur-noje/sa-kan-klimatkrisen-leda-fram-till-en-global-despoti/> (hämtad 12 oktober 2019).

²⁸ Hannah Arendt, ”Vad är politik?”, övers. Anders Burman, i Arendt, *Rätten till rättigheter*, red. Burman (Hägersten: Tankekraft, 2017), s. 99f.

demokratiseringstendenserna genom att snarare handla om själva förståelsen av demokratin. I det sammanhanget kan det först konstateras att det på det stora hela inte finns någon som helst enighet om vad demokrati egentligen står för. I själva verket har det sagts att det enda som det råder någon konsensus om vad gäller demokratis betydelse är att det inte finns någon konsensus och ”att termen har olika och motsatta innebörder.”²⁹ När demokratin fylls med dåligt innehåll kan den, som Brown exemplifierar, ”instrumentaliseras för syften som sträcker sig från nationalistisk främlingsfientlighet till rasistisk kolonialism, från heterosexuell till kapitalistisk hegemoni”, men demokratin kan lika gärna ”mobiliseras mot sådana ambitioner”.³⁰

Det som vi idag brukar tänka på som demokrati, det vill säga en representativ liberal demokrati av kapitalistiskt slag, är historiskt sett ingen självklarhet. Längre förknippades demokrati praktiskt taget alltid med direktdemokrati av antik stadsstatsmodell. Det var först under 1600-talet som det demokratiska styret började kopplas samman med parlamentet och representationstanken, och ännu när Jean-Jacques Rousseau skrev *Om samhällsfördraget* (1762) utgick han från att demokrati är det samma som direktdemokrati. Även senare, efter det att radikala tänkare börjat förordade en representativ demokratimodell, hade den graderade rösträtten många förespråkare, enligt vilken de röstberättigade skulle ha olika många röster beroende på börd, bildning eller förmögenhet. Att det också i vår tid finns många olika varianter av demokratin antyds redan av sammansättningar som republikansk, deliberativ eller radikal demokrati. Och det är ju faktiskt så att även Orbán ibland talar om Ungern som en demokrati, om än en illiberal sådan, låt vara att många säkert tycker att det är lite som när nazisterna använde sig av socialismordet i sammansättningen nationalsocialism och att det hur

²⁹ ”Ett samtal med Jacques Rancière. Demokratierna mot demokratin”, i Giorgio Agamben m.fl., *Vad innebär det att vara demokrat?*, övers. Marcel Mangold (Hägersten: Tankekraft, 2010), s. 88.

³⁰ Brown, *Undoing the Demos*, s. 209.

som helst framstår som en luddig, missvisande beteckning utan särskilt mycket konkret innehåll. Som Müller påpekar vore det mer korrekt att i samband med Orbán och det samtida Ungern använda begreppet defekt demokrati.³¹

Trots demokratibegreppets radikala öppenhet är det svårt att komma ifrån att det på ett eller annat sätt betyder att det är folket eller *demos* som ska styra. Då framträder omedelbart två frågor som avgörande: dels vilka som närmare bestämt utgör *demos*, dels vad *demos* faktiskt ska styra över. Med tanke på demokratins inkluderande logik kan det vid första ögonblicket framstå som ett graverande problem när *demos* på olika vis begränsas. Men så har det i stort sett alltid förhållit sig och i de flesta sammanhang går det knappast att lösa det på något annat sätt. I det antika Aten var det inte mer än cirka en tiondel av befolkningen som hade politiska rättigheter, nämligen de fria männen. Långt fram i modern tid saknade kvinnor medborgerliga rättigheter, och även efter införandet av den så kallade allmänna och lika rösträtten – som genomfördes utifrån den i ett längre historiskt perspektiv närmast revolutionerande formeln en människa en röst som under decennierna kring sekelskiftet 1900 slog igenom på påfallande kort tid över stora delar av västvärlden – fanns det grupper som inte inkluderades i *demos*. I Sverige, där de avgörande rösträttsreformerna kom tämligen sent, 1919–1921, dröjde det till exempel länge innan människor med vissa psykiska funktionsnedsättningar fick medborgerliga rättigheter.³² Ännu idag krävs det vanligtvis att man har nått en viss ålder samt äger medborgarskap i landet i fråga för att få rösta i parlamentariska val.

Men ett större problem gäller ändå frågan om vad det kollektiva subjekt som utgör *demos* närmare bestämt ska bestämma över. Det går inte att komma ifrån att många av vår tids viktigaste politiska frågor inte är föremål för demokratiska överlägg-

³¹ Müller, *Vad är populism?*, s. 87.

³² Se t.ex. *Arbetarhistoria* nr 2–3 2019 som är ett temanummer om rösträttsbegränsningar i den svenska demokratin.

ningar och beslut. För att bara nämna ett exempel står de multinationella företag som bara bli mäktigare och mäktigare i mångt och mycket ovanför de demokratiska diskussionerna. Ännu under 1970-talet talades det en hel del om ekonomisk demokrati, men det är en diskussion som idag nästan helt försvunnit. Snarare är det numera så att demokratin som sådan – i enlighet med den nyliberala styrningsrationaliteten – brukar betraktas utifrån ett ekonomiskt perspektiv. I väsentliga avseenden har demokratin kort sagt avpolitiserats.

Det i vissa avseenden avpolitiserade tillstånd som uppstått genom nyliberalismens förödande framfart, tillsammans med sovjetkommunismens försvinnande, har teoretiker som Rancière och Žižek analyserat i termer av postpolitik. Medborgarna deltar knappast längre i de avgörande politiska besluten och de traditionella ideologiska konfliktlinjerna har kraftigt försvagats eller imploderats. Trots populismen präglas stora delar av dagens politiska diskussioner på den mer grundläggande nivån av konsensus snarare än dissensus, för att använda Rancières terminologi. Utifrån andra utgångspunkter men helt i linje med detta talar den engelske sociologen Colin Crouch om det samtida postdemokratiska tillståndet. Med postdemokrati avser han då ett system där demokratin inte utgör så mycket mer än en tom, formell institutionell inramning som döljer det faktum att den egentliga makten finns hos de globala företagen och den politisk-ekonomiska eliten. I ett sådant samhällstillstånd kommersialiseras medborgarskapet och misstänksamheten ökar mot både politiken och politikerna. Som Crouch uttrycker det finns det numera en utbredd syn på politiker enligt vilken dessa ”framstår som krämare snarare än ledare, som ängsligt måste ta reda på vad deras ’kunder’ vill ha för att kunna hålla sig kvar i branschen”.³³ Det är helt enkelt så att ekonomin till stora delar styr och sätter ramarna för politiken, snarare än tvärtom. Mot den bakgrunden ter det sig lika symtomatiskt som signifikativt

³³ Colin Crouch, *Postdemokrati*, övers. Henrik Gundenäs (Göteborg: Daidalos, 2011), s. 34.

att Trump försöker styra USA på samma sätt som man brukar styra ett företag. I de flesta avgörande politiska frågorna har folket – *demos* – väldigt lite att säga till om.

I försöken att återpolitisera demokratin gäller det därför att inte underordna demokratin en ekonomisk eller teknologisk rationalitet, eller för den delen ett moraliskt register, vilket tenderar att leda till moralism, men också att på olika sätt försöka stärka den folksuveränitet som med goda skäl kan betraktas som en central beståndsdel i demokratin. Om folkets suveränitet är demokratin ena grundpelare så utgörs den andra enligt Mouffe av föreställningen om jämlikhet. Hon hävdar att just folksuveräniteten och jämlikheten ”tillsammans konstituerar den demokratiska politiken”.³⁴ Det är inte helt ovanligt att på detta vis lyfta fram jämlikhetens avgörande betydelse för demokratin. Här ingår Mouffe i en tradition som kan föras tillbaka till Alexis de Tocqueville under första hälften av 1800-talet eller rentav Rousseau ett drygt halvsekel tidigare. Till samma tradition kan man också räkna Rancière i vars tänkande jämlikheten närmast framstår som ett axiomatiskt postulat. För honom är såväl demokratin som politiken intimt förbundna med en radikal jämlikhetstanke. Även om vi lever i ett extremt ojämnt samhälle, eller en oligarki som Rancière ibland benämner det, kan demokratin fungera som ”en jämlikhetens kil” i denna hierarkiska ordning.³⁵

Snarare än med jämlikhet är det idag annars vanligare att förknippa demokratin med frihet. Även i forskningen, inte minst den anglosaxiska, är ett sådant frihetsperspektiv framträdande. ”För mig, liksom för andra som studerar ämnet”, framhåller exempelvis den amerikanske statsvetaren Sanford Lakoff i sin inflytelserika *Democracy. History, Theory, Practice*, ”utgörs den moderna demokratin förenande impuls inte av en odifferen-

³⁴ Mouffe, *Till vänsterpopulismens försvar*, s. 21.

³⁵ ”Ett samtal med Jacques Rancière”, s. 90. Om Rancières rätt egenartade syn på demokratin, se vidare Anders Burman, ”Att leva som om vi vore jämlika. Rancière som demokratiteoretiker”, i Anders Burman & Tora Lane (red.), *Rancière och demokratin estetik* (Hägersten: Tankekraft, 2020), under utgivning.

tierad passion för jämlikhet, utan av ett sökande efter likvärdig frihet, eller med andra ord en strävan efter universell autonomi och självstyre”.³⁶

Även om friheten i dagens liberala – eller snarare nyliberala – samhälle ofta får överskugga och tänks vara primär i förhållande till jämlikheten framstår det i ett idéhistoriskt och politisk-teoretiskt perspektiv som mer fruktbart att betrakta dem som två poler mellan vilka såväl demokratins förespråkare som dess kritiker tenderar att orientera sig, antingen affirmativt eller avvisande. De viktigaste poängen är dock att de båda polerna också kan föras samman i det som filosofen Étienne Balibar på franska kallar *égalité*, som elegant för ihop *égalité* och *liberté* och som på svenska skulle kunna översättas med ”jämfrihet”.³⁷ För att kunna formulera en radikal demokratisk teori och praktik idag gäller det att ta hänsyn till båda dessa sidor och försöka foga samman dem till en dynamisk enhet. I en sådan sammansättning av jämlikheten och friheten ryms ett utopiskt löfte om ett genuint demokratiskt samhälle som vi behöver reflektera mer över.

På ett plan handlar allt detta om, med Wendy Browns vackra formulering, att vinna framtiden åter.³⁸ Men för att kunna återpolitisera demokratin räcker det inte med drömmar om ett eftertraktansvärt möjligt samhälle. Det är av avgörande betydelse att demokratin inte helt och hållet förvandlas till ett framtida projekt. Visionerna behöver därför vara förankrade i en analys av historiska utvecklingstendenser. Utifrån sådana historiskt förankrade narrativ som sträcker sig mot den öppna framtiden är det möjligt att understödja demokratins utveckling och handla politiskt här och nu, genom allt från demonstrationer, aktioner och civil olydnad till konst, litteratur och teoretiserande.

³⁶ Sanford Lakoff, *Democracy. History, Theory, Practice* (Boulder, Colorado: Westview Press, 1996), s. ix f.

³⁷ Étienne Balibar, *La proposition de l'égalité. Essais politiques 1989–2009* (Paris: Presses Universitaires de France, 2010).

³⁸ Wendy Brown, *Att vinna framtiden åter. Texter om makt och frihet i senmoderniteten*, red. Leila Brännström & Henrik Gundenäs (Stockholm: Atlas, 2008).

Avslutningsvis förtjänar det att poängteras att det i den här kampen för en fördjupad demokrati inte finns någon motsättning mellan teori och praktik. Som historikern och demokrati-teoretikern Pierre Rosanvallon uttrycker det bidrar strävan efter att begripa och begripliggöra världen ”till att skapa förutsättning för att förändra den”, det vill säga att det i motsats till vad många tänker sig ”råder en fullständig komplementaritet mellan *vita activa* och *vita contemplativa*”.³⁹ Med andra ord gäller det att i den vardagliga praktiken leva och handla demokratiskt men också att teoretiskt reflektera över demokratin och det politiska. Idag när demokratin tycks vara hotad och ifrågasatt från alla möjliga håll behövs båda dessa sidor mer än någonsin: demokratins teori och praktik.

³⁹ Pierre Rosanvallon, *Demokratin som problem*, övers. Oskar Söderlind (Hägersten: Tankekraft, 2009), s. 12.